

De Gruyter: een kruideniersimperium

Op de golven van de tijdgeest

bruiken werden niet verboden, maar gereguleerd, zoals het luiden van de kerkklokken. De auteur probeert de gebruiken rond sterven en begraven in Den Bosch te vergelijken met gebruiken in steden in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Het blijkt dat er meer overeenkomsten met de zuidelijke dan met de noordelijke steden zijn. Verder doet de auteur onderzoek naar geslacht, leeftijd en status van de overledenen en naar de relatie tussen status en de plaats van het graf op het kerkhofterrein. De soort kist en de begraafplek op het kerkhof blijken een mooi hulpmiddel voor het achterhalen van de status van de begravene. De schrijver onderzoekt dit voor de periode 1782 tot 1804, dankzij een mooie bron, het register van verkochte doodkisten van het Gereformeerd Burgerweeshuis, de instelling die het monopolie had op de fabricage van de kisten. Het op een na laatste hoofdstuk geeft nog een korte geschiedenis van de sluiting van het kerkhof. Op 19 mei 1858 werd de zeventienjarige Johanna Wilhelmina Worst uit de Louwse poort als laatste op het kerkhof begraven. Zij was de dochter van een koperslager. De nieuwe begraafplaats Orthen werd op 20 mei geopend. Tenslotte probeert de schrijver antwoord te geven op de vraag in hoeverre de opgraving een representatief beeld geeft van de gemiddelde Bossche bevolking. Omdat de opgraving in het noordoostelijke deel van het kerkhof ligt, de plek die als het minst aantrekkelijk werd gezien, zijn hier de armere Bosschenaren begraven, alsmede soldaten en patiënten van het Groot Ziekengasthuis.

M. Portegies, *Dood en begraven in 's-Hertogenbosch. Het Sint-Janskerkhof 1629-1858*. Bouwhistorische en Archeologische Studies 's-Hertogenbosch, deel 1 (Utrecht, Matrijs, 2000).

Op de aardige, zo herkenbaar nostalgische tentoonstelling in het Noordbrabantse Museum staat een houten klop-machine om juten zakken, waaruit de meel al is afgeleverd, nog tot op de draad te ledigen. Na gebruik verzamelde de grote grutter daarmee in de schuifla de laatste meelresten. In het fraaie en informatieve boek van Kees van den Oord treft de interessante mededeling, dat de firmanten op een goed moment kozen voor de Griekse *y*- in hun naam, dus zonder puntjes. Dat gaf een besparing op alle (licht-)reclames. Zeker heeft de firma met die uitheemse letter ook haar hang naar deftigheid willen profileren. Het personeel kreeg met Sinterklaas een heuse chocoladeletter, uiteraard van eigen fabrikaat.

In Den Bosch, eigenlijk al in 1818 aan de Hoge Steenweg begonnen, groeide het concern op het einde van de 19de eeuw uit tot een indrukwekkende keten van winkels op de betere locaties, eerst in onze stad, onmiddellijk daarna in Utrecht en Amsterdam. Al die bijna pinnige zuinigheid staat wel in schril contrast met de exotische tegeltableaus, waarmee alle stadswinkels van 's lands grootste kruidenier al sinds 1820 uitbundig pronkten, de kroonluchters en koperen koffiesilo's, de roodgelakte, glimmende theebussen en de overvloed van open bakken vol erwten en bonen en de nikkelen kassa's. En vergeet vooral niet de rondgebogen koperen schepjes in velerlei maten, waarmee de in het wit geklede verkoopsters de klanten snel moesten bedienen. Wat een slimme formule om mensen die zich graag

tot de gegoede middenstand rekenden zo aan zich te binden, maar zeker niet minder de velen, die in die winkels konden dromen al voor enkele momenten tot die begerlijke klasse te zijn toegetreden. En zij genoten bovendien korting: 10% en, na de Tweede Wereldoorlog, het snoepje van de week. In 1969 telde het concern 550 winkels en 7500 werknemers.

Het was ook het jaar van de trieste teloorgang. De oorzaken daarvan geeft de auteur kleurrijk aan: de zelfbedieningswinkel en de supermarkt. De familie heeft ze te laat en te weinig overtuigend geïntroduceerd. Wie dat wel deden, bijvoorbeeld Albert Heijn (let ook op de kleintjes, maar geen Y!), maar ook als eerste, de vindingrijke Van Woerkom in Nijmegen veroverden de markt van een welvarender en geëmancipeerder samenleving, waarin mensen voor alles hun eigen keuzes maken. Dan vormt de concurrentie

In 1935 vierde Den Bosch feest: de stad bestond 750 jaar. De Gruyter greep deze gelegenheid aan en bracht een bouwdoos op de markt met een kopie van Oud 's-Hertogenbosch, het nagebouwd middeleeuws Den Bosch dat in het jubileumjaar op het feestterrein in de stad verrees. (Foto in het besproken boek).

De omweg

van Albert Heijn slechts de bezegeling van een maatschappelijke ontwikkeling die onafwendbaar is. Ondanks het 'virtute et labore', deugd en werkzaamheid, de vrijwillige katholieke retraite van zaterdag tot maandag – voor de helft door de firma betaald –, het kruisbeeld in kantoren en fabrieken, de kameraadschap onder het groeiende personeel, de gezamenlijke vakantie rond 15 augustus(!) van één week, de strenge, maar hiërarchische leiding, legt een aanvankelijk succesvolle formule: fabriek en winkel (productie en verkoop) in één hand, onverbiddelijk het loodje. De financiële deelname van de Osse fabrikant Jurgens met zijn margarine, 'hoogfijne botermelange', en de door huwelijken met gefortuneerde, katholieke families versterkte dynastie schieten dan tekort. Wie met zijn tijd niet meegaat en de tijdgeest niet verstaat, delft vroeg of laat het onderspit. Dit zo herkenbare drama in het persoonlijke leven van mensen, van fabrieken, firma's, instituten, kerken, kloosters en verenigingen voltrekt zich iedere dag en voor onze ogen. Van den Oord heeft de opkomst, bloei en ondergang van het Bossche kruideniersimperium, zijn macht in de stad en zijn directe bemoeienis met het dagelijks gezinsleven van duizenden mensen met gevoel voor anekdotiek indringend beschreven. Het boek is overdadig geïllustreerd en geeft daarmee de sfeer van de winkels en de bruisende activiteiten rond het 'gele Monster', die indrukwekkende fabriekstoren van architect Jan Keulemans in de Orthenstraat en aan de Smalle Haven, uitstekend weer.

Kees van de Oord, *De Gruyter. Geschiedenis van een kruideniersimperium* ('s-Hertogenbosch/Zwolle 2000).

De juiste brief op de juiste plek: een postbode doet zijn werk. (Houtsnede uit Van Brabant die excellente Cronik, Antwerpen 1530)

Een telkens terugkerende ervaring, die mij voorgoed in de absurde cirkel van de eindeloze reflectie dreigt op te sluiten, is dat mensen die graag vertellen, ook altijd alles blijken te beleven. Zelfs het meest burgerlijke bustochtje krijgt in hun verhalen een epische allure. En die verhalen hebben dan ook nog een gave structuur die lijkt te suggereren dat de gebeurtenissen zich voegen naar de wensen van de verteller die gewoonlijk ook de held van het verhaal is. Zelf kom ik altijd te laat voor de grote gebeurtenissen en de heroïsche verhalen waarin alles op het juiste moment gebeurt. Als ik op het toneel verschijn, is er beschamende pech of tartende absurditeit. Ik wil mijn auto starten om ook eens dynamisch weg te scheuren en dan slaat de motor af. Een klein, klagelijk verhaal, waar je aan de stamtafel pas laat op de avond mee voor de dag kunt komen. Grote verhalen kan ik niet vertellen en op een boeiend mannenleven kan ik niet bogen. Maar wat ik meemaak, maak ik wel dikwijls mee, tot vervelens toe, en het ligt bijna altijd op het gebied van de bureaucratische absurditeit, bij uitstek de realiteit van de kleine man.

Ook wat ik nu bij gebrek aan boeiend verhaal ga zitten opschrijven, ligt in die sector. Ik wil een brief die op mysterieuze gronden twee keer achter elkaar als onbestelbaar gere-tourneerd is en waarvan ik weet, dat de geadresseerde daar ongeduldig op wacht, eigenhandig aan het loket gaan bezorgen om aan de kort aangebonden dienstverlener te laten zien dat het adres door mij volledig juist en met keurig machineschrift is ingevuld. De man, die al klaar zit om het een en ander uit te leggen, op een toon van 'U dient zus en U moet zo', schakelt na mijn glasheldere uiteenzetting razendsnel over op de medemenselijke luisterhouding, die hij zich eigen heeft gemaakt in een cursus omgang met querulanten. Geen houding kan een grotere ongeïnteresseerdheid uitstralen. Ik mag dus nog eens mijn zielige epos vertellen. Op de cursus is verteld, dat daar rust van uitgaat. Mensen in nood – en querulanten zijn in wezen mensen in nood – willen hun verhaal kwijt.

Daarna ben ik getuige van een staaltje problem solving waar je als filosoof en bewonderaar van Kafka jaloers op zou worden. Want na wijze woorden als dat er nu eenmaal altijd fouten worden gemaakt waar mensen werken – en waar nalaten te werken nog meer – en na enig overleg met andere medewerkers wordt dan met vereende krachten de bevrijdende conclusie getrokken, dat de fout ergens anders gemaakt moet zijn. Dat zien zulke kenners aan het stempel.

De postbus waarin de brief de eerste keer al terecht had moeten komen en waaruit de geadresseerde hem zelf kan ophalen, bevindt zich intussen niet op een eindeloze Odyssee van het loket verwijderd, maar op een afstand van ongeveer twee meter. Zo'n transport moet toch zonder hachelijke heroïek en zonder de omzwervingen te regelen zijn. Maar als leek, vooral wanneer je gezegend bent met een zonnige kijk op het leven, onderschat je altijd de problemen die het pad van een dienstverlener kruisen. Op mijn vraag, waar dan op dit minuscule traject de fout gemaakt kan zijn, en via welke omweg of door welk onbevoegd gezag mijn brief als onbestelbaar bestempeld kan zijn, krijg ik geen antwoord. Niet de hele wereld blijkt onder hun bevoegdheid te vallen, al ben ik misschien geneigd dat te denken. Aan het loket geldt het probleem als bevredigend opgelost, zodra is komen vast te staan dat het niet veroorzaakt kan zijn op de enige plaats die daarvoor in aanmerking komt, dus op het moment dat het pas echt intrigerend begint te worden.

Een grootscheeps onderzoek ben ik niet gestart. Voor de waarheid van dit verhaal kan ik ook zonder dat instaan. Mij dunkt dat het absurd genoeg is om aan het strengste criterium van waarheid te voldoen. Dat is namelijk: wat je niet kunt verzinnen is rijp om te gebeuren. Werkelijkheid ontstaat pas bij een bepaalde graad van onmogelijkheid. Alleen het absurde is mogelijk.

Cornelis Verhoeven